

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСПРЕС-АНКЕТИ У ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВІДБОРІ МОЛОДОГО ПОПОВНЕННЯ

У статті наведено приклад застосування експрес-анкети у якості допоміжного психодіагностичного інструменту визначення придатності молодих людей до служби в армії на етапі їх професійно-психологічного відбору у військкоматі. Анкета може використовуватися як психологами, так і офіцерами – старшими команд, що займаються профвідбором молодого поповнення від військових частин Збройних Сил України.

Ключові слова: експрес-анкета, професійно-психологічний відбір, молоде поповнення, військово-службовець.

Постановка проблеми. Практика життєдіяльності військ свідчить про те, що сьогодні в Збройних Силах України (далі – ЗСУ) напрацьовані методики психологічного відбору, на жаль, не можуть бути ефективним інструментом у відборі молодого поповнення на строкову службу. Перш за все, це зумовлено відсутністю психометрично вивірених тестових методик, які дозволяють на основі отриманих психодіагностичних критеріїв достовірно визначити придатність або непридатність особи, що призивається до вимог військової служби [1]. По друге, «робочий конфлікт» між представником військкомату, якому за будь-яку ціну потрібно виконати план призову, та представником військової частини, який хоче відібрати фізично і психологічно здорове молоде поповнення, ставить під сумнів наявність об'єктивності психодіагностичних даних в особовій справі призовника. Причини цього конфлікту досить глибокі, вони кореняться не тільки в економічній скруті в державі і, відповідно, неможливості повністю перевести армію на контрактну основу, як це робиться у більшості країн Євросоюзу, а й у відсутності обґрунтованої концептуальної моделі психологічного супроводу військовослужбовців, починаючи з етапу професійно-психологічного відбору і закінчуючи звільненням у запас.

Водночас часткове вирішення цього питання можливе, якщо офіцерів – старших команд, які займаються професійно-психологічним відбором молодого поповнення, озброїти, крім наявних методик, певним допоміжним психодіагностичним інструментом. Особливо це важливо у ситуації, яка потребує прийняття рішення в досить обмеженому часі.

Зусилля дослідників щодо створення ефективної системи психологічного відбору зосереджувалися на окремих військових спеціальнос-

тях і курсантах ВВНЗ (А.П. Москаленко, 2002); військових моряків (І.А. Сапов, А.С. Солодков, 1985; М.С. Корольчук 1996, 2003); військових водіїв (В.А. Вайсман, М.Д. Брейдо, 1981; М.В. Макаренко 1996); бійців загонів спеціального призначення (Д.І. Сохадзе, 2004). Окремі аспекти вирішення проблеми психологічного відбору військовослужбовців служби за контрактом знайшли своє відображення у роботах В.В. Стасюка, 2003; Н.А. Агаєва, Е.С. Литвиненко, 2005; Г.М. Ржевського, 2007 [2, с. 267]. Однак поза увагою досі залишаються молоді призовники на строкову службу. Концептуально обґрунтовані психодіагностичні критерії вимог і визначення придатності до військової служби зосереджені переважно на дослідженні рівня нервово-психічної стійкості, акцентуації характеру та темпераменту. Ці критерії частково розкривають психофізіологічні та психологічні властивості особистості призовника. Водночас залишаються поза увагою такі важливі індивідуально-психологічні властивості, як інтелект і мотивація [2, с. 269].

У зв'язку зі збільшенням вікового цензу призову (від 20 років), важливим критерієм, що впливає на психоемоційний стан призовника та його поведінку, стає «розірвання» сталих соціальних стосунків, зокрема з коханою людиною, особливо, коли вже склався цивільний шлюб і є постійні статеві стосунки, коли народжується дитина. Певні трансформаційні процеси у суспільстві «фактично приводять к формированию девиантных форм маскулинности, которые противостоят нормативным моделям» [3, с. 14]

На жаль, ці важливі особистісні соціально-демографічні дані ніяк не відображаються в особовій справі призовника.

Таким чином, застосування допоміжного змістовного інструменту підвищення ефективності

процедури психологічного відбору, зокрема у прийнятті попереднього рішення щодо придатності призовника до строкової служби у лавах ЗСУ, має особливу актуальність і гостроту.

Мета статті полягає у вивченні застосування експрес-анкети у якості допоміжного діагностичного інструменту для визначення психологічної придатності призовників до строкової служби. Завдання дослідження:

1. Провести апробування експрес-анкети професійно-психологічного відбору призовників на строкову службу.

2. Визначити основні критерії первинного психологічного портрета призовника, які можуть впливати на його придатність до строкової служби в армії.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, досить ефективним допоміжним інструментом у прийнятті рішення щодо умовної придатності / непридатності особи до служби в армії, з боку представника військової частини ЗСУ, може бути використаний апробований нами опитувальник у вигляді експрес-анкети.

Цей документ був розроблений психологами 8-го Чернігівського навчального центру Державної спеціальної служби транспорту (далі – НЦ ДССТ) для офіцерів – старших груп, що займаються відбором молодого поповнення у військкоматах країни в період призову строковиків. Анкета

була апробована на 297 молодих призовниках, відібраних до служби у 8-му НЦ ДССТ, та отримала високу експертну оцінку від офіцерів, які нею користувалися під час проведення індивідуальної бесіди. Так, фахівцями визначається, що основним завданням індивідуальної бесіди психолога з військовослужбовцем є уточнення тих його особистісних психологічних характеристик, що були встановлені під час вивчення документів [4, с. 7]. Фактично експрес-анкета є поєднанням проведення структурованої індивідуальної бесіди й одночасно психодіагностичною процедурою.

У табл. 1 представлено питання експрес-анкети та їх психологічний зміст, який дозволяє скласти первинний психологічний портрет призовника під час проведення професійно-психологічного відбору молодого поповнення. Це допомагає офіцеру – старшому групи у комплексі з іншою інформацією (медичних і соціально-демографічних показників) прийняти остаточне рішення щодо зарахування призовника до команди або аргументовано довести працівникам військкомату необхідність його подальшого медичного чи психічного обстеження.

Анкета містить 12 питань, які зазвичай ставляться під час проведення співбесіди з призовником у приміщенні військкомату психологом частини, а за його відсутності – офіцером частини – старшим групи.

Таблиця 1

Експрес-анкета визначення первинного психологічного портрета призовника

№	Питання	Психологічний зміст
1	Чи є бажання служити в армії?	Наявність мотивації полегшує адаптацію та дотримання вимог і наказів командирів.
2	Чи мало місце розлучення / смерть / позбавлення батьківських прав, батьків і у якому віці?	Наявність психотравмуючої ситуації вказує на порушення ідентифікації: конфліктність, прояви агресії, схильність до емоційного зриву, непокори наказам командирів.
3	Як ти оцінюєш сьогодні якість взаємин зі своїми батьками?	Проекція якості побудови ефективних відносин у колективі з командирами та начальниками. Виявлення того, чи є взаємини в батьківській сім'ї достатнім і необхідним ресурсом.
4	Чи можеш піти наперекір батькові / вітчиму «просто так, із принципу»?	Схильність до конфліктної поведінки, протесту та непокори.
5	Чи були випадки, коли ти тікав з дому? (Або думав втекти з дому. Чому?)	Схильність до непокори, бродяжництва, ризику СЗЧ. Можлива прихована психопатологія. Деадаптація до умов військової служби.
6	У минулому ти або твої близькі родичі лікувалися / відвідували лікарів: неврологів чи психіатрів?	Ризик рецидиву психічних / неврологічних розладів, як наслідок, можлива ВЛК (комісація).
7	Чи були у тебе, в твоєї сім'ї або близьких родичів випадки скоєння суїциду (суїцидальні думки)?	Виявлення схильності до спроб суїциду або суїцидальної поведінки.
8	Чи є в тебе близькі надійні друзі? Скільки їх?	Вивчається наявність ресурсу та досвіду у побудові адекватних соціальних взаємин.
9	Які у тебе на цей момент стосунки з дівчиною?	Психологічна залежність від стосунків із протилежною статтю: ймовірна схильність до емоційного зриву, суїцидальних думок, розсіяність уваги, ймовірні протестні реакції.
10	Чи займався спортом, відвідував спортивні гуртки або мав роботу з фізичними навантаженнями?	Навички щодо підтримання режиму та самодисципліни. Досвід і вміння переносити психофізичні навантаження.
11	Чи є досвід роботи/навчання за останній рік?	Вивчається наявність соціально-зрілої та відповідальної поведінки.
12	Чи є в тебе плани на майбутнє та мета в житті?	Налаштованість на досягнення успіху, подолання перешкод, відповідальність за своє майбутнє.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу за Пірсоном

	Розлучення батьків	Якість взаємин із батьками	Піти наперекір батьку / вітчиму	Втечі з дому	Випадки суїциду в сім'ї	Близькі друзі	Займався спортом	Заняття за останній рік	Плани на майбутнє та мета в житті
Розлучення батьків	Кореляція Пірсона	,410**	,076	,031	,019	-,052	-,016	-,063	,189**
	Значення	,000	,191	,599	,744	,375	,780	,279	,001
Якість взаємин із батьками	Кореляція Пірсона	1	,195**	,164**	,003	,110	-,009	-,011	,148*
	Значення	,000	,001	,005	,956	,059	,872	,846	,011
Піти наперекір батькові / вітчиму	Кореляція Пірсона	,076	1	,022	,100	,144*	-,018	-,016	-,010
	Значення	,191	,001	,709	,086	,013	,758	,785	,859
Втечі з дому	Кореляція Пірсона	,031	,022	1	,260**	,043	,153**	,036	,081
	Значення	,599	,005	,709	,000	,465	,008	,534	,162
Випадки суїциду в сім'ї	Кореляція Пірсона	,019	,003	,260**	1	,093	,213**	-,036	,081
	Значення	,744	,956	,086	,000	,108	,000	,538	,162
Близькі друзі	Кореляція Пірсона	-,052	,110	,144*	,043	,093	,034	,030	,040
	Значення	,375	,059	,013	,465	,108	,564	,606	,489
Займався спортом	Кореляція Пірсона	-,016	-,009	-,018	,153**	,034	1	,070	,256**
	Значення	,780	,872	,758	,008	,564	,231	,231	,000
Заняття за останній рік	Кореляція Пірсона	-,063	-,011	-,016	,036	,030	,070	1	,215**
	Значення	,279	,846	,785	,534	,606	,231	,231	,000
Плани на майбутнє та мета в житті	Кореляція Пірсона	,189**	,148*	-,010	,081	,040	,256**	,215**	1
	Значення	,001	,011	,859	,162	,489	,000	,000	,000
** Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння).									
* Кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння).									

Всі питання, незважаючи на їх «відкритість і прямоту», мають свій психологічний зміст і фактично є певними критеріями психологічної придатності або непридатності призовника до служби в армії. Логіка позначених питань визначена основними вимогами до солдата-призовника, які складають успішність проходження ним строкової служби. Це – нервово-психічна стійкість, схильність до конфлікту та непокори у виконанні наказів командирів, схильність до суїциду та самовільного залишення частини, наявності соціально-зрілої відповідальної поведінки, зокрема цілепокладання. Так, наявність плану на майбутнє життя після звільнення з армії є дуже важливим якісним показником, який впливає на мотивацію, настрої військовослужбовця у виконанні ним службових завдань і вміння задіяти особистісний ресурс, проявити стресостійкість у ситуації психоемоційного навантаження.

Кожне питання анкети оцінюється від 0 до 2 балів. Підраховуючи бали, умовно визначають низький, середній і високий рівні психологічного ризику скоєння суїциду, самовільного покидання частини, конфліктності тощо і, відповідно, придатності або непридатності призовника, на момент опитування, до військової служби.

Під час побудови експрес-анкети вирішувалися такі завдання: стислість часу на проведення співбесіди, зрозумілість питань, конкретний необтяжливий зміст визначених питань, а також можливість у ході проведення анкетування використовувати його у якості глибинного інтерв'ю, що дає можливість отримати важливі автобіографічні факти й особистісну інформацію.

Для виявлення можливих причинно-наслідкових зв'язків між основними критеріями, які визначають первинний психологічний портрет призовника та впливають на його придатність / непридатність до строкової служби в армії, нами була проведена внутрішня кореляція зазначених у анкеті питань, результати якої представлено в табл. 2.

Як видно з табл. 2, тільки 9 критеріїв отримали між собою значимі зв'язки. Так, «розлучення батьків» має відповідно тісний зв'язок із двома критеріями – «якістю взаємин із батьками» та «планами на майбутнє». Дійсно, наявність повної сім'ї відіграє важливу роль у формуванні особистості хлопчика. Своєчасне «включення» ідентифікаційних механізмів із чоловічою поведінкою формує амбітність у здійсненні поставленої перед собою мети, мотивує людину бути стресостійкою та долати перешкоди, які трапляються на її шляху.

«Якість взаємин із батьками» тісно пов'язана не тільки з «розлученням батьків» і «планами на майбутнє», а і з такими критеріями, як «піти наперекір батькові / вітчиму», «втечі з дому», що пов'я-

зано, зазвичай, із проявами механізмів сепарації у підлітковому віці. Безумовно, наявність добрих, якісних взаємин із батьками не призведе до таких психотравмуючих крайнощів.

Питання-критерій «піти наперекір батькові / вітчиму» пов'язане з «якістю» сформованих «взаємин із батьками» та наявністю «близьких друзів».

«Втечі з дому» пов'язані з такими критеріями, як наявність «якісних взаємин із батьками», «випадків суїциду» та «занять спортом». Безумовно, взаємини з батьками в сім'ї, зокрема з батьком, відіграють вирішальну роль у формуванні протестних реакцій та аутоагресивної поведінки. Заняття спортом можуть провокувати ці реакції, якщо відсутні гармонійні взаємини в родині.

Виявлено взаємний зв'язок «випадків суїциду» із «втечами з дому» та «заняттями спортом». Можна припустити, що в ситуації психологічної травми заняття спортом можуть деякою мірою «підсилювати, підштовхувати» до суїцидальних випадків.

Питання-критерій «близькі друзі» має єдиний тісний зв'язок із критерієм «піти наперекір батькові / вітчиму». У підлітковому віці друзі є важливим фактором, який впливає на прояви реакції групування та сепарації, які дозволяють через протест іти наперекір батьку чи вітчиму і, таким чином, «дорослішати».

«Заняття спортом» мають тісний зв'язок із «втечею з дому», «випадками суїциду» та наявністю «мети в житті». Можливо, що перешкоди у здійсненні «заняття за останній рік» тісно пов'язані з наявністю «мети в житті». Цей показник характеризує соціально зрілу особистість, яка без мети, мрії в житті не може такою бути.

«Мета в житті» тісно пов'язана з чотирма критеріями – «розлученням батьків», «якістю взаємин із батьками», «заняттям спортом» та наявністю «заняття за останній рік», що також характеризує соціально зрілу та відповідальну особистість.

Водночас «бажання служити в армії», «стосунки з дівчиною» та «лікування у лікарів неврологів чи психіатрів» не виявили тісних кореляційних зв'язків між собою та іншими критеріями. Це може говорити про їх окрему складову частину у психологічному портреті молодого поповнення, що також безумовно може впливати на придатність або непридатність призовника до військової служби.

Висновки. Експрес-анкета є ефективним допоміжним інструментом у проведенні професійно-психологічного відбору військовослужбовців строкової служби. Вона одночасно поєднує у собі індивідуальну бесіду і психодіагностичну процедуру.

Виявлені за її допомогою соціально-демографічні та певні психологічні характеристики призовника, зокрема його індивідуально-психо-

логічні якості, нахили і здібності та мотивація до служби, дозволяють скласти первинний психологічний портрет і визначити певний рівень його придатності або непридатності до військової служби.

Виявлені за допомогою кореляційного аналізу зв'язки між дев'ятьма питаннями-критеріями експрес-анкети дозволяють психологу частини визначити чіткий фокус заходів подальшого психологічного супроводу військовослужбовців під час їх військово-навчальної підготовки.

«Бажання служити в армії», «стосунки з дівчиною» та «лікування у лікарів неврологів чи психіатрів» не виявили тісних кореляційних зв'язків між собою й іншими питаннями-критеріями. Це може говорити про їх окремий статус у психологічному портреті молодого поповнення і, відповідно, інтерпретуватися як окремі складові частини придатності / непридатності призовника до військової служби.

Література:

1. Організація психологічного забезпечення у збройних силах провідних країн світу: навч. посіб. / колектив авторів. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 162 с.
2. Силенко Ю.О., Ткаченко Я.М. Особливості психологічного відбору молодших командирів військової служби за контрактом. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 3. Ч. 2. С. 266–276.
3. Здравомыслова Е., Темкина А. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе. URL: www.owl.ru/win/books/articles/tz_m.htm.
4. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. 147 с.

Мозговой В. И. Опыт применения экспресс-анкеты для профессионального и психологического отбора молодого пополнения

В статье представлен опыт использования экспресс-анкеты в качестве вспомогательного психодиагностического инструмента, касающегося определения пригодности призывников к службе в армии на этапе их профессионально-психологического отбора. Анкета может использоваться как психологами, так и офицерами – старшими команд, участвующими в профессиональном отборе молодого пополнения для воинских частей Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: экспресс-анкета, профессионально-психологический отбор, молодое пополнение, военнослужащий.

Mozghovyi V. I. Experience of express questionnaire application professional-psychological selection of young recruiting

The article presents an example of the use of the express-questionnaire as an auxiliary psychodiagnostic tool with regard to the certainty of the suitability of young people for service in the army at the stage of their professional-psychological selection in the army. The questionnaire can be used both by psychologists and officers – senior teams involved in the professional selection of young people from the military units of the Armed Forces.

Key words: express-questionnaire, professional-psychological selection, young recruitment, serviceman.